

VAD ÄR PRAGMATIK, EGENTLIGEN?

Simon Winter

*Kognitionsforskning
Kungshuset, Lundagård
222 22 LUND*

E-mail: simon.winter@lucs.lu.se

Inledning

Jag vill i den här skissen kontrastera två perspektiv som man kan lägga på pragmatik som deldisciplin inom lingvistik eller kognitionsforskning. Det första, traditionella, perspektivet kommer att behandlas ytterst summariskt. Det svarar mot framställningar i Austin (1962), Searle (1969) och Levinson (1983). Det andra, funktionella, perspektivet står Givón (1989), Watzlawick (1967) och i viss mån Deborah Tannen för. Jag kommer att förutsätta en viss bekantskap med termer som performativer, implikatur, presupposition, talakter, och kommer att tillåta mig att vara något polemisk i min framställning.

Uppsatsen var från början skriven som ett diskussionsunderlag, och det är min förhoppning att den även i fortsättningen kommer att kunna stimulera till diskussioner om pragmatikens roll och funktion.

Pragmatik är ett stort och ännu tämligen outforskat område, av det traditionella lingvistisk-filosofiska traditionen behandlad mest som en slaskhink där man slänger det man inte vet var man ska göra av. (Se framställning i Mey, 1993.) Språkvetenskapen har snarast definierat pragmatik som det som *inte* är semantik och *inte* syntax. Jag efterlyser att man börjar med pragmatiken och ser om de fenomen som vi kallar semantik och syntax kan härledas ur pragmatiken. Givón skriver:

To the extent that so-called *Cognitive Science* is ever to become more than a political catch phrase, a passing fad, I suspect that pragmatics also holds the key to this yet-to-be unified field. (Givón, 1989:33)

Det skulle alltså behövas en *positiv* definition av vad pragmatik är, snarare än av vad det inte är. Ett första försök är att sätta fingret på den fråga som är grundläggande för pragmatiken. Kanske någon av de följande?

Pragmatik svarar på frågan:

- Vilka beröringspunkter har yttrandet till situationen/verkligheten?
- På vilka områden bör jag förändra mitt "belief state" och/eller min "action potential"?
- Vad *gör* vi med språket?
- På vilka olika sätt är yttrandet *relevant*?
- Vad spelar det för roll att det är just *jag* som säger det här till just dig just *här* och just *nu*?

Det känns också angeläget att fundera på vad en pragmatisk analys skulle kräva om man ville implementera den i en dator. Om man kommer fram till att det över huvud taget är möjligt, hur gör man i så fall pragmatiken beräkningsbar, och vilka är de grundförutsättningar den vilar på? Jag återkommer till detta.

De två perspektiven på pragmatik

Det traditionella perspektivet: en kort översikt

Det traditionella perspektivet utgår från de fenomen som kan ses på *ytan* av språket, och helst lätt isoleras med formella kriterier. Den analysenhet som föredras är det skrivna ordet; även en dator kan avgränsa ord i en teckenström. Traditionell lingvistik börjar med att isolera syntax, som då *endast* i sin enklaste form kommer att bestämmas av olika ords distribution i satser, och semantik, som då *endast* består av ordens lexikala betydelse. Språkets främsta funktion ses som beskrivande – talarna yttrar satser som kan sanningsvärdesbestämmas, dvs. man bestämmer om de står i överensstämmelse med den faktiska verkligheten.

Tar man detta som utgångspunkt, och försöker bestämma sanningsvärdet på alla språkets utsagor stöter man på problem på vissa håll. Det mest kända är performativerna som Austin (1962) behandlade. En sats som *Jag döper dig till Orvar* kan inte sägas vara sann, möjligtvis lyckad. Austin utvidgade då sin analys till att omfatta vilka villkor som krävs för att satsen ska vara lyckad. Här kommer kontextberoendet in, men endast för att förklara performativer som ett undantag till de vanliga begrepp som kan bestämmas i relation till den verklighet de beskriver.¹²

En vidare undersökning av vilka yttranden som inte kan sanningsvärdesbestämmas gjorde att man fick ögonen på frågor och uppmaningar, etc. Detta ledde till Searles talaktsteori (1969). Det är nu helt rumsrent att man kan *göra* saker med språket. En viktig distinktion som Austin tar upp är den mellan *locutionary*, *illocutionary* och *perlocutionary acts*. Locutionary acts representerar själva utsägandet av yttrandet, illocutionary act de verkningar som man kan kräva att yttrandet ska ha (Orvar får namnet "Orvar" när prästen har döpt honom³). Om perlocutionary acts skriver Searle (1969:25):

Correlated with the notion of illocutionary acts is the notion of the consequences or *effects* such acts have on the actions, thoughts, or beliefs, etc. of hearers. For example, by arguing I may *persuade* or *convince* someone, by warning him I may *scare* or *alarm* him, by making a request I may *get him to do something*, by informing him I may *convince him* (*enlighten, edify, inspire him, get him to realize*). The italicized expressions above denote perlocutionary acts.

Skillnaden är här alltså mellan å ena sidan de illokutionära handlingarna som man kan vara *säker* på att lyckas med (*varna, argumentera*) och å den andra de överförda verkningarna – de perlokutionära talhandlingarna – som man inte på förhand vet om de kommer att lyckas (*övertala, skrämna*).

Jag har här försökt illustrera det perspektiv och den metod som det traditionella perspektivet har: ytfenomen i språket som inte kan ges en

¹Jag är här orättvis mot Austin. Jag ber om ursäkt för detta.

²Det finns också enkla tester som avgör om ett yttrande är performativt eller inte: *Han sa "Jag lovar dig en bok"* kan skrivas om som *Han lovade mig en bok* i indirekt tal. Däremot kan man inte göra samma sak med *Han sa "Jag tar med mig en bok"*, som inte blir ekvivalent med *Han tog med sig en bok*. (Ducrot, 1972)

³Trodde jag tills jag härförleden upplystes om att Orvar hette Orvar redan innan, och att dopakten bara är till för att uppta det lilla barnet i församlingen. Ett domslut kanske är ett bättre exempel, fast det sägs ibland att vissa brottslingar är "dömda på förhand"...

kontextoberoende tolkning genom korrespondens med verkligheten ger upphov till en ny klass av fenomen som kan ses på ytan av språket, de pragmatiska. Endast genom språkets uttryckssida kommer man alltså i kontakt med innehållet – man får ingen oberoende beskrivning av mänsklig kommunikation.

Studiet av performativerna följer samma mönster: efter en utflykt utanför språket, där man bestämmer att det finns vissa villkor som måste gälla för att man ska använda performativerna så nöjer man sig med att isolera de verb som har dessa karakteristika, och skapar en ny *ordklass*. När väl det är gjort är det fritt fram att stänga in sig i språket igen. På samma sätt är det bestående resultatet av talaktsteorin en taxonomi – man får en klassificering av yt-fenomen snarare än en funktionell hierarki. (Green, et al., 1995)

Det funktionella perspektivet: en lite längre översikt

Det andra perspektivet, som jag här har kallat det funktionella, utgår ifrån att vårt språk spelar en roll i ett större kognitivt/socialt sammanhang som inkluderar men inte uteslutande består av våra språkhandlingar. Det kanske kan sammanfattas som "Vad har det som *sägs* i den här situationen för roll i det som *händer* i situationen?"

Från detta perspektiv förefaller det också som om vi skulle kunna ställa en viktig fråga som inte passar med det traditionella perspektivet: hur kommer betydelsen *in i* systemet? För om grunden för våra resonemang är deklarativa yttranden med en huvudsakligen kontextfri betydelse, hur kan man då förklara betydelseförskjutningar och behovet av att införa nya begrepp?

Här krävs det att vi skiljer på språket och världen. För filosofin har detta varit ett problem, där filosofins uppgift har varit att ställa upp objektiva sanna satser, där det har funnits en kausal länk mellan orden i språket och föremålen i världen. Sanningsvärdet har bestämts genom att jämföra satsen med verkligheten. Det har funnits ett ömsesidigt beroende mellan språk och verklighet som har snärjt filosofer att yttra saker i stil med "gränserna för mitt språk är gränserna för min värld" (Wittgenstein).

Det funktionella perspektivet kommer att befatta sig med individens-/organismens informationshantering. Begreppet kontext, som varit grundläggande för det traditionella perspektivet på pragmatik, blir här mindre viktigt som analysinstrument (inte som företeelse!). Det användes i den

lingvistisk-filosofiska begynnande pragmatiken för att poängtera hur viktigt det som är *runt om* det språkliga yttrandet var, eftersom det icke-språkliga kom bort i analysen. Det användes där som kontrast till begreppet text, där texten var det som var givet vid analysen. Sett från ett funktionellt perspektiv blir *företeelsen* kontext det givna, det som alltså är så självklart att det inte får något lingvistiskt uttryck. (Se nedan.)

I det funktionella perspektivet är den viktiga frågan i ett större sammanhang: hur hanterar individen/organismen information? Den lingvistiska grenen av samma funktionella synsätt: hur *kodas* den information som individen behöver för sin överlevnad, i språket, och hur markerar individen sin attityd till den?⁴

Kodning

Det här med kodning är viktigt. Det är viktigt för vår förståelse av samspelet mellan språk och verklighet att ett visst språk *kodar* för vissa dimensioner men inte för andra. Principiellt kan man säga att språket är normerat så att en utsaga inte upplevs som fullständig om den inte innehåller viss sorts information. Exempelvis kodar vårt språk för (det vi brukar kalla) tempus. Vi kan inte uttrycka någonting (grammatiskt korrekt) utan att ha en tempusmarkör med, vare sig tempus spelar roll eller inte för om satsen kommer att förstås i den aktuella kontexten. På liknande sätt har japanskan hövlighetsmarkörer som det inte går att utelämna utan att yttrandet blir grammatiskt ofullständigt.

Det här har med skillnaden mellan språk och verklighet att göra. För oss, med obligatorisk tempuskodning, blir det lätt att falla i fällan och tro att tempus finns *ute i världen*. Vårt språks struktur färgar det vi kan resonera om och i viss mån det vi *kan* uppleva. Det blir svårt att avgöra vad som är orsak och vad som är verkan i de cirkulära relationerna mellan språk och verklighet.

Språket kodar vissa dimensioner och egenskaper, det är den kvalitativa sidan. Vad gäller *kodkvantiteten* så kan man få ett grepp om den om man ser det språkliga uttrycket som ett sätt att gå *utöver det som händer i den icke-språkliga situationen*.

Vi får uttryckstyper och exempel som kan rangordnas såhär:

⁴Jag använder orden information och kunskap som jag gör eftersom jag inte vet vad de betyder.

most predictable [...]

- zero anaphora
- unstressed pronoun
- stressed pronoun
- definite noun
- restrictively modified definite noun

least predictable [...] (Givón, 1989:105)

Exempel:

- John came in, [ø] looked around and [ø] gasped.
- John talked to Bill; the *he* left. (= John left)
- John talked to Bill; then *he* left (=Bill left).
- John came in and paused. *The woman* got up.
- The tall woman* remained in the room. Later on, *the man who had been hiding under the couch* emerged. (ibid.)

Det här kan sammanfattas i följande princip:

Code-quantity and informational predictability: The less predictable the information is, the more coding material is used coding it. (Givón, 1989:106)

Denna princip säger att det språkliga uttrycket är längre ju mindre förutsägbar informationen är. Det intressanta här, och som också markerar en avgörande skillnad gentemot det traditionella perspektivet, är att vi kan gå ett steg till: den största delen av vår information blir så förutsägbar att den inte kodas alls. Det blir den del som i det traditionella synsättet kallas *kontext*.

Vi har en viss nivå av information som vi förutsätter bekant hos alla medlemmar av vår grupp, ungefär vad man brukar kalla allmänbildning. Tillspetsat kan man säga att allmänbildning är ”det vi slipper säga till de flesta”.

Språkets funktion, liksom vår icke-språkliga informationshantering, blir då att sysselsätta sig med den icke förutsägbara informationen. Det som är förutsägbart kan här jämföras med det vi *vet*, och redan på det icke-språkliga planet kan man här få en ”epistemisk” gradering.

Redan vår biologiska konstitution ”vet” hur världen är beskaffad – anledningen till att våra händer ser ut som de gör är att det finns något ”där ute” att greppa. Denna sorts biologiska vetande, som också inklu-

derar större delen av vår hjärnkapacitet avlastar vårt minne: vi behöver inte *minnas* vårt förhållningssätt till allt i vår omgivning om vi bara *vet* hur vi ska göra. Vi minns inte alla enskilda fall som vi kan konstruera fram ur mer generella principer. Vi behöver alltså inte minnas det vi redan vet. (Balkenius, 1995)

Språket blir här *ett* sätt att hantera en icke förutsägbar verklighet, tillsammans med minne, inläring och andra kognitiva funktioner.

Det funktionella perspektivets metod

Ett syfte hos vissa pragmatiker, såsom Givón och Watzlawick är att tydliggöra vilka dimensioner vår språkliga informationshantering opererar på, och framför allt Givón ställer gärna upp kontinuerliga övergångar mellan olika lingvistiska fenomen. Han talar gärna om "non-discreteness" för att visa hur flytande gränserna är mellan olika språkliga yttranden, men visar samtidigt att de helst flyter i vissa riktningar. Ett exempel är nedanstående övergång mellan imperativer och frågor (Givón, 1989:153):

most prototypical imperative

- a. Pass the salt.
- b. Please pass the salt.
- c. Pass the salt, would you please?
- d. Would you please pass the salt?
- e. Could you please pass the salt?
- f. Can you pass the salt?
- g. Do you see the salt?
- h. Is there any salt around?
- i. Was there any salt there?

most prototypical interrogative

Målet med interrogativer är att få *information*, målet med imperativer att få till stånd en *handling*. (Givón, 1989:152) Här ser vi hur nära integrerad vår informationshantering är med vårt handlande. Givón ställer dessutom upp tre tentativa dimensioner som han anar ligger bakom denna övergång från imperativ till fråga (s. 154):

- a. The power (authority) gradient between speaker and hearer.
- b. The degree of the speaker's ignorance concerning a state of affairs about which he wishes to learn.
- c. The degree of the speaker's sense of urgency or determination vis-a-vis the attempted manipulation.

Enligt Givón är dessa tre dimensioner skalära och representerar tillsammans ett flerdimensionellt rum.

Detta är ett av många exempel på hur Givón försöker bena upp tämligen komplexa fenomen och uttrycka dem som dimensioner, där han även ger ändpunkterna som språkliga exempel, så att man tydligt ser dimensionens utsträckning.

En funktionell syn på conversational implicature

Det närmaste man kommer en definition av implikatur i den traditionalistiska skolan är ungefär: hur är det möjligt att mena (i någon generell betydelse av mena) något mer än det som uttrycks av den konventionella bokstavliga betydelsen. (Levinson, 1983:97)

Jag tror att det här finns en av de tydligaste skiljelinjerna mellan de två perspektiven. Om man ställer det ovanstående i kontrast till att Ronald Langacker har föreslagit att *semantik är konventionaliserad pragmatik* (citerad i Givón, 1989), så ser man tydligt utgångspunkterna för de respektive perspektiven.

I det traditionella perspektivet har man en bokstavlig betydelse "given", och det blir problematiskt att förklara hur man kan *mena* något utöver den. I det funktionella perspektivet har man något slags dynamisk *meningspotential* där det som vi analyserar som bokstavlig mening blir ena ändpunkten i ett kontinuum som bestäms av den aktuella kontexten. Som ena ändpunkt har vi tämligen fast definierade betydelser, exempelvis vissa juridiska och tekniska termer, och som andra ändpunkt finns starkt kontextberoende betydelser som färgas av alla de dimensioner som kan finnas i en verklig situation.

Denna meningspotential skulle vi kunna analysera ur flera olika perspektiv: som vår symboliska förmåga, vår förmåga att skapa "frikopplade representationer" (Gärdenfors, 1996), vår semiotiska förmåga, förmågan att "något" står för "något annat"...

Nej, riktigt så enkelt är det inte, att den språkliga förmågan skulle vara den samma som förmågan att koppla ihop en företeelse med en annan. Tittar man på de associativa kopplingar som vi har hos djur och som man kan skapa med det som inom den behavioristiska skolan brukar kallas *betingning*, så räcker de inte för att man ska kunna få det som vi kallar språklig *betydelse*. Det behövs någonting till, och det kan ha att göra med två faktorer: 1. att vi kan uttrycka vår *attityd* till den information vi hämtar från omvärlden och 2. att vår sociala organisation kräver att vi ska kunna ”stå för vad vi säger”.

Attityd till kunskap, och bokstavlig betydelse

Den första faktorn, vår attityd till vår information, brukar kallas *evidentialitet* och rör hur olika informationskällor förhåller sig till varann. Givón (1989:138–9) ställer upp fem snygga dimensioner som alla vägs samman.

Scale of evidentiary strength of source: a. Direct sensory experience
b. Inference from direct sensory experience c. Indirect inference d.

Hearsay

Scale of reliability of sensory evidence: a. Visual experience b.
Auditory experience c. Other sensory experience

Scale of participants in event: a. Speaker b. Hearer c. Third party

Scale of spatial proximity: a. Near the speech situation b. Away from
the speech situation

Scale of temporal proximity: a. Nearer to speech time b. Farther
away from speech time

Observera att detta alltså inte är hypotetiska dimensioner, utan att det finns språk där dessa dimensioner verkligen är kodade som evidentialitetsmarkörer, för att visa hur talaren förhåller sig till den information hon förmedlar. Denna kodning är då dessutom så konventionaliserad att den tillhör grammatiken och inte semantiken. Vi har ju även i vårt primitiva svenska språk en tendens att säga *Jag såg ett flygplan som störtade, Jag hörde talas om ett flygplan som störtade*, snarare än att bara säga *Det var ett flygplan som störtade*. Däremot har vi inte speciella *grammatikaliserade* markörer för att särskilja mellan det vi har sett och det vi bara har hört talas om.

Den andra faktorn, kravet att vi som personer måste stå för vad vi säger, och vad det innebär från ett kognitivt perspektiv, verkar det inte

vara särskilt mycket skrivet om. Jag tar upp den kortfattat i denna skiss eftersom jag tror att det är detta som ligger bakom det som har isolerats som den bokstavliga betydelsen, alltså det som har givit upphov till behovet av att konventionalisera de pragmatiska betydelserna till den grad att vi har fått en semantik. Jag tar upp den senare, och återgår till att försöka behandla implikatur.

Implikatur

Grunden för implikatur är vår förmåga att skapa ickespråklig betydelse på associativ väg. Anledningen till att man kan svara *Det ligger en bensinmack runt hörnet* på påståendet *Jag har slut på soppa* beror alltså inte på att de två uttrycken är logiskt eller språkligt associerade, utan på att ”vår värld ser ut som den gör”. Jämför följande från Lewis (1923):

The law of contradiction tells us that nothing can be both white and not-white, but it does not and can not tell us whether black is not-white, or soft or square is not-white. To discover *what contradicts what* we must always consult the character of experience.

Vad vi har att göra med i fallet med implikatur är en riktad förbindelse mellan två saker, vi kan för enkelhetens skull använda den symbol – ”→” – som filosoferna kallar materiell implikation, och som lär beteckna just det: två företeelser, propositioner, som är på något sätt associerade *ute i världen*. Detta gör att så fort vi har en tillräckligt stark association $a \rightarrow b$, så kan vi säga *a* och mena *b*.

Den stora skillnaden mellan filosofins syn på materiell implikation och en funktionell syn på implikatur är att filosoferna ser implikation som allt-eller-inget – antingen har vi en implikation eller så har vi det inte. Från ett funktionellt perspektiv sammanfaller implikaturproblemet med induktionsproblematiken: vi kommer aldrig att få tillräcklig evidens för att alla svanar är vita, men vi drar ändå slutsatsen att svanar är vita. (Holland, et al., 1986) Eller för att uttrycka sig i andra termer: vi förväntar oss att svanar är vita (men det finns en möjlighet att det visar sig vara fel). Jfr Gärdenfors (1994) och Winter (1994).

Här måste jag nämna något mer om slutsatser. Det finns någon sorts balans mellan de slutsatser vi drar och vilken bestraffning som vi skulle få om de visade sig vara felaktiga, för givetvis baserar vi hela tiden vårt vardagliga liv på antaganden som vi egentligen inte kan veta stämmer, men där det visar sig att de stämmer. För att ta ett fånigt exempel så

skulle man kunna tänka sig någon som var så säker på att alla svanar var vita att han satte sitt liv i pant (och sen kom han till Australien, där svanarna verkligen lär vara svarta). För att ta ett mer vardagligt så skapar vi hela tiden förväntningar om vad som hänger ihop ute i världen – vi lär oss hur det låter när posten kommer i brevlådan, och låter oss styras av vad vi hör när vi avgör när vi ska gå ut och hämta den i hallen, för det värsta som kan hända är att det bara var reklam, och den bestraffning vi fick var bara arbetet att gå ut i hallen och tillbaka i onödan. (Jämför det som brukar kallas klassisk betingning inom den behavioristiska traditionen.)

Man skulle också kunna uttrycka det som att värdet av en slutsats bestäms av den kontext som den används i, och att det som går fel är när vi generaliserar slutsatsen till kontexter där den inte gäller. Det är naturligtvis ett större arbete att hålla rätt på vilka kontexter som en slutsats är giltig i än att ha slutsatser som man kan använda när som helst, oberoende av kontext. Fast om man abstraherar bort kontexten ställs man ju alltid inför problemet att slutsatsen kan vara felaktig. Här är det alltså en avvägning: kontextfrihet ger större tillämpbarhet och mindre minnesbelastning, men större risk för negativ feedback från ”verkligheten”. (Jämför lingvistiska och andra vetenskapliga diskussioner om ”kontextfria” teorier, såsom grammatiker och dylikt.)

Åter till mer språklig implikatur. Olson (1986:193) refererar en studie (Olson and Hildyard, 1981) som behandlar barns förmåga att uppfatta implikatur:

In one study (Olson & Hildyard, 1981) a story was read to 5- to 8-year-old children who were then asked questions about it. The story was about two children, Kevin and Susie, who went to a movie and bought and shared some popcorn; it concluded with Kevin complaining to Susie, "You have more than me." When asked what Kevin had said, more than half of the kindergarten children replied, "He said, give me some" or its equivalent. By age 8 the majority reported verbatim what had been said, and when asked, they indicated that they knew what was meant as well. From such observations we infer that pre-school children fail to differentiate what is said and what is meant, that is, they tend to confuse the speech act with the meaning expressed by the speech act. It is the concepts denoted by the verbs *say* and *mean* which permit the child to treat both language and meaning in a new way.

Presupposition

Det traditionella perspektivet har bekymrat sig över presupposition eftersom det har visat sig finnas satser vars presupponerade information är sann vare sig satsen är sann eller inte. Exempelvis presupponerar både (1) och (2) att Fats betalade det han skulle, men det har varit ett problem att man inte byter sanningsvärde på den underordnade satsen när man negerar den överordnade. (Exemplet från Mey, 1993)

(1) Fats regretted that he had to pay alimony to Bessie.

(2) Fats did not regret that he had to pay alimony to Bessie.

Jämför även sådana fall som (3) och (4), där vi i det andra fallet har svagare presupponerad information än i det första. Det traditionella perspektivet, som bygger på bestämning av sanningsvärden, skulle här säga att vi inte hade någon presupposition alls, eftersom man inte får dra några säkra slutsatser utifrån ett sådant yttrande.

(3) Janet knew that Lisa was sick.

(4) Janet believed that Lisa was sick.

Ur ett funktionellt perspektiv får vi däremot en tydlig gradering av hur starkt olika konstruktioner presupponerar informationen i den underordnade satsen (Givón, 1989:145) (Exemplen i citatet från Eco, 1987):

- (a) Presupposition is a matter of the speaker's belief *about* the hearer's state of mind, not about the truth of some proposition; and
- (b) Presupposition pertains not only to the hearer's strong beliefs, but also to the hearer's *weaker beliefs, assumptions, predispositions* or even vague *familiarity* with a proposition.

One could then easily scale various grammatical constructions according to strength of presuppositionality, roughly as follows:

(29) *Scale of presuppositional strength:*

- a. *Strongest.* complements of 'regret', 'be happy', 'be good'
- b. *Strong.* WH-questions, cleft-clauses, relative clauses; Complements of 'know', 'discover', 'forget' [WH-questions: *When did Mary see John?* presupposes that *Mary saw John*. Cleft: *It was Henry who opened the door* presupposes that *someone opened the door*.]
- c. *Weaker:* Various nominalized clauses; Realis adverbial clauses
- d. *Weakest:* conditionals, negatives, yes/no-questions

Lägg märke till att de verb som tar de starkast presupponerade komplementen är verb som involverar vår känslolstatus. Vi får en korrelation

mellan det som vi som organismer tycker är viktigt och hur ”stark” presuppositionen är.

Låt oss titta lite på den sista gruppen: svagaste presuppositionerna. Den innehåller villkorssatser (5), negativer (6) och ja/nej-frågor (7).

(5) Om du går till skolan så får du inte stryk.

(6) Jag vill inte gå till skolan.

(7) Vill du gå till skolan?

Även i (6) får vi något som vi från ett funktionellt perspektiv kan kalla presupposition, för inbäddat i meningen (6) ligger möjligheten att du vill gå till skolan. Man kan i allmänhet säga att presupposition aktualiserar viss information (eller refererar till den), och den överordnade konstruktionen anger hur vi förhåller oss till den.

(8) Jag vet att du är där.

Alla presuppositionskonstruktioner har alltså 2 delar. (8) består av den överordnade konstruktionen *Jag vet att X* och den presupponerade *Du är där*. Här är den stora skillnaden att den överordnade satsen *hävdas*, den representerar den *nya* informationen, medan informationen i den underordnade konstruktionen förs fram *som om den redan var bekant*.

Graderingen i Givóns uppställning ovan hänför sig till hur säker talaren är på att lyssnaren delar talarens presupponerade information. Om det visar sig inte vara fallet kommer också reaktionens styrka (graden av förvåning) att vara proportionell mot graden av presupposition. Exempelvis kommer jag troligtvis att reagera mycket starkt om du säger *Jag beklagar att din hund är död*, om jag inte vet att min hund hade dött...

Ett sådant här drastiskt exempel visar även att ja/nej-frågor innehåller presupponerad information: *Är din hund bortsprungen?* säger ”logiskt sett” (=enligt det traditionella perspektivet) ingenting, men genom att presupponera den motsvarande satsen *Din hund är bortsprungen* kommer det att öppna en möjlighet som du inte hade tänkt på tidigare, och blotta möjligheten kommer att leda till en reaktion.

Syntaktisk presupposition är (även från ett funktionellt perspektiv) huvudsakligen ett språkligt fenomen, till skillnad från implikatur som behandlats ovan. Nu tänkte jag nosa på ett närliggande område som ibland också kallas presupposition, och som däremot kan sägas snarare handla om egenskaper i världen än i språket. Leech (1974:317) tar under rubriken *Other Presuppositions* upp något som skulle kunna kallas semantisk presupposition. Leech ger som exempel:

(9) 'Brendon ate the pizza' presupposes 'Brendon is an animate being.'

(10) 'Is the treasurer pregnant?' presupposes 'The treasurer is female.'

Här har vi att göra med vad Leech kallar selektionsrestriktioner, vilket i den tradition som Leech tillhör (den traditionella, lingvistisk-filosofiska) anger vilka element man får placera i en viss mängd. Det första exemplet säger alltså att om man äter måste man vara animat. Det här är ett angreppssätt som jag inte är särskilt förtjust i; i praktiken går det ut på att hitta nödvändiga och tillräckliga villkor för ett ords användning, och säga att *alla dessa villkor är presupponerade*.

Däremot delar jag den grundläggande förutsättningen att detta också är en sorts presupposition. Om man som jag vill se det som samma fenomen kan man motivera sig såhär:

1. Den syntaktiska presuppositionen rörde fall där vi hade en del presupponerad (=förutsatt gemensam) information, och huvudsatsen angav en ytterligare aspekt. Den semantiska presuppositionen förutsätter också gemensam kunskap, och vårt uttryck tillför en extra aspekt.

2. Förvåningen som uppstår när vi möter information som är ny för oss som presenteras som om den var presupponerad motsvaras i den semantiska presuppositionen av förvåningen över att få veta att kassören är gravid utan att veta att ”hon” var en hon.

Om man inte vill se detta som ett pragmatiskt fenomen direkt relaterat till presupposition kan man säga att det helt enkelt är begreppsbyggnad. Då dock med det viktiga tillägget att det visar på en mycket grundläggande och ofta delvis förbisedd egenskap hos våra begrepp, nämligen att vissa begreppsliga egenskaper förutsätter andra. I det aktuella fallet kan man säga att gravid förutsätter kvinna (som förutsätter människa, som förutsätter animat, etc etc). På samma sätt hos våra abstrakta begrepp där Langacker (1987) till exempel tar upp att man för att på ett meningsfullt sätt ska kunna tala om begreppet hypotenus, så måste man vara bekant med begreppet rätvinklig triangel.

Fundamentala skillnader mellan de två perspektiven – Måste vi ha med verkligheten i modellen?

Den verkligt stora vetenskapsteoretiska stötestenen här tror jag har att göra med analysens komplexitet och behovet av att ha med en adekvat bild av *verkligheten* i systemet. Sett ur ett annat perspektiv kan man ställa frågan: kan man placera analysen av det språkliga systemet utanför det system där språket används?

I ett längre tidsperspektiv skulle vi kanske kunna tänka oss artificiella språkanvändare. En hel del av dagens forskning går faktiskt ut på just detta, att skapa en robot som förstår och kan använda naturligt språk. Jag vill här då kontrastera två typer av artificiella språkanvändare.

1. De som står utanför det ”pragmatiska” systemet. Detta är den typ som man normalt försöker bygga som expertsystem – vi bygger in de principer som vi har isolerat för vår egen språkanvändning och får i bästa fall ett tämligen statistiskt system som kan tolka enkla yttranden.

2. Om man utvidgar det begrepp som inom robotforskningen kallas autonoma agenter kan man tänka sig en ny typ av språkanvändare. Autonoma agenter är robotar som är tänkta att själva skapa sig en bild av den verklighet de lever i. Utgående från en enkel behovshierarki kan de utforska omgivningen eller utföra uppgifter som fyller deras ”behov”. (Brooks, 1991)

Här vill jag betona två faktorer som skiljer denna typ av robotar från den förra och som är väsentliga för vår bild av dem som språkanvändare. För det första krävs det någon sorts likaberättigande för robotarna som språkanvändare: de måste ha något sätt att trumfa igenom sin tolkning av det som händer i situationen. De måste alltså ha verklig makt. Annars kommer de inte att kunna få vara med och styra de betydelser som uppkommer. Givet att de har verklig makt i situationen kommer de då (för det andra) att lägga in sin egen bild av verkligheten i den tolkning de ger språket de använder. De kommer ju aldrig att kunna gå utöver den erfarenhet de har (eller kan ha) av verkligheten och tolka språk utifrån vår (kanske) rikare verklighet. Det betyder också att vi kommer att vara tvungna att anpassa oss efter dem, annars har de inte den verkliga makt som är nödvändiga för dem som språkanvändare.

Jämför dessa två typer av robotar med de två perspektiv som jag har kontrasterat mot varandra i den här skissen: det traditionella perspektivet med sin fokusering på bokstavlig betydelse, där språkförståelse inte egentligen går utöver symbolmanipulation, och där det inte finns någon nödvändig koppling till verkligheten, respektive det funktionella, där man är tvungen att ställa frågan om huruvida språkanvändning och språkförståelse över huvud taget är tänkbar hos något system som inte har egna språkliga och utomspråkliga erfarenheter tillsammans med (och i viss mån på samma villkor som) andra språkanvändare.

Tillfällig betydelse och bokstavlig betydelse

Robotarna ovan blir ett exempelområde där vi tydligt ser skillnaden mellan att representera verkligheten på ett någorlunda fylligt sätt och att ha ett system som bara bygger på symbolmanipulation.

Det är en viktig fråga, eftersom det alltid är till nackdel att behöva ta in fakta i en analys, snarare än principer och regler. Jag skulle till och med kunna sträcka mig så långt som att framkasta att viljan att hålla världen utanför modellen direkt har färgat de flesta teorier inom formell syntax och formell semantik.

Vi vill alltså ha så få fakta som möjligt i vår modell. Men som vi ser är det fakta, eller kontext, eller vår omvärlds struktur, eller verkligheten, som styr den betydelse som vi tillskriver yttranden utifrån ett pragmatiskt perspektiv. (Och vad jag alltså ytterligare hävdar är att betydelser som uppkommer på pragmatisk väg stabiliseras socialt och ger upphov till en semantik.)

Herbert Clark (1992) ger en del exempel på hur nya uttryck uppkommer beroende på tillfälliga händelser, en del lever kvar, medan en del dör bort ganska fort. Ett av hans exempel är verbet *to Richard Nixon*, som syftar på när Nixon raderade bandinspelningar under Watergate-affären: *Harry managed to Richard Nixon the tape of his conversation with the chief of police.* (s. 329)

Jag stötte själv på ett sådant exempel i en bastu, där en person sa: ”Nej, nu får det vara nog, *nu skjuter jag ut mig.*” Yttrandet var ju fullt förståeligt, särskilt med tanke på att han därefter lämnade bastun, men fick en ytterligare dimension när jag insåg att det var direkt härlett från JAS-kraschen över Stockholm någon månad tidigare!

Man kan tänka sig att alla ord i lexikonet har uppkommit på det här sättet, genom att någon har myntat dem, de har blivit förstådda och sedan använda så mycket så att illusionen av en bokstavlig betydelse har uppkommit, eller emergerat, som det heter nuförtiden.

Tack

Tack till Tom Andersson som en hel del av idéerna i denna skiss passerats igenom. Tack även till Rebecca Schweder, Peter Gärdenfors och Johannes Müntzing för värdefulla kommentarer.

Bibliografi

- Austin, J. L., (1962), *How to Do Things with Words*, Oxford U. P., London.
- Balkenius, C., (1995), *Natural Intelligence in Artificial Creatures*, Ph.D. thesis, Lund University Cognitive Science, 37.
- Brooks, R. A., (1991), "New approaches to robotics", *Science*, **253**, 1227-1232.
- Clark, H. H., (1992), *Arenas of Language Use*, The University of Chicago Press and The Center for the Study of Language and Information, Chicago.
- Ducrot, O., (1972), "De Saussure à la philosophie du langage". In J. Searle (ed.) *Les actes de langage*, Paris.
- Eco, U. & Violi, P., (1987), "Instructional Semantics for Presuppositions", *Semiotica*, **64**, 1-39.
- Givón, T., (1989), *Mind, Code and Context – Essays in Pragmatics*, Lawrence Erlbaum Ass., Hillsdale, NJ.
- Green, D. et. al., (1995), *Cognitive Science – An Introduction*, Blackwell's, Oxford.
- Gärdenfors, P., (1994), "The role of expectations in reasoning". In M. Masuch and L. Polos (ed.) *Knowledge Representation and Reasoning Under Uncertainty*, Springer-Verlag, Berlin.
- Gärdenfors, P., (1996), "Cued and Detached Representations in Animal Cognition", *Behavioural Processes*, **36**, 263-273.
- Holland, J. H., Holyoak, K. J., Nisbett, R. E. & Thagard, P. R., (1986), *Induction – Processes of Inference, Learning, and Discovery*, The MIT Press, Cambridge, MA.
- Langacker, R., (1987), *Foundations of Cognitive Grammar*, Stanford University Press, Stanford.
- Leech, G., (1974), *Semantics*, Penguin Books, Harmondsworth.
- Levinson, S. C., (1983), *Pragmatics*, Cambridge U. P., Cambridge.
- Lewis, C. I., (1923), "A Pragmatic Conception of the a Priori", *Journal of Philosophy*, **20**.
- Mey, J. L., (1993), *Pragmatics – An Introduction*, Blackwell, Oxford.
- Olson, D. R. & Astington, J. W., (1986), "Children's Acquisition of Metalinguistic and Metacognitive Verbs". In W. Demopoulos and A. Marras (ed.) *Language Learning and Concept Acquisition: Foundational Issues*, Ablex Publishing Corp., Norwood, NJ.
- Olson, D. R. & Hildyard, A., (1981), "Assent and Compliance in Children's Language". In W. P. Dickson (ed.) *Children's oral communication skills*, Academic, New York.
- Searle, J. R., (1969), *Speech Acts – An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge U. P., Cambridge.
- Watzlawick, P., Bavelas, J. B. & Jackson, D. D., (1967), *Pragmatics of Human Communication – A Study of Interactional Patterns, Pathologies, and Paradoxes*, W. W. Norton & Company, New York, London.
- Winter, S., (1994), "Förväntningar och kognitionsforskning", *Lund University Cognitive Studies*, No. 33.